

Araştırma Makalesi

Fındık Tarımı Özelinde Tarım İş Aracılığının Sosyolojik Analizi

Çetin YILMAZ* ve Ayşe Seda YILDIRIM İŞLER**

ORCID: 0000-0002-8784-1851 ORCID: 0000-0001-6728-9740

Öz

Teknolojik gelişmeler tarımda insan emeğine bağımlılığı azaltmış olsa da kimi ürünlerin (fındık, kayısı, patates, soğan vb.) özellikle hasat dönemlerinde işgücü açığı oraya çıkmaktadır. Bu işgücü açığı çoğunlukla mevsimlik gezici tarım işçileri tarafından karşılanmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinin hasat bölgelerine mobilizasyonu ve tarla sahipleriyle ilişkilerinin düzenlenmesi 'tarım iş aracıları' tarafından gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar mevsimlik tarım işçiliği ve tarım iş aracılığı çeşitli hukuksal metinlerle düzenlenmeye çalışılsa da mevsimlik tarım büyük ölçüde enformel bir iş olmaya devam etmektedir. Bu enformel alanda tarım aracıları sosyal sermayeleri aracılığıyla var olabilmekte ve sermayeleri güçlü olan aracılar daha geniş ilişki ağları kurabilmektedir. Bu çalışmanın amacı tarım iş aracılarının sosyal sermayeleri çerçevesinde alanda verdikleri mücadeleleri sosyolojik bir bakış açısıyla incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve veriler Düzce ve Sakarya bölgelerinde on tarım iş aracıları ile 2019 Temmuz-2019 Eylül tarihleri arasında derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Çalışma kapsamında aracıların mevsimlik işçi olarak alana girdikleri, çok kısa bir süre sonra aracılığa geçtikleri, aracılığa başladıkları ilk dönemde ilişki kurdukları işçilerin daha çok yakın çevrelerinden (akraba, hemşeri vb.) olduğu, aracılar arası rekabetin işçilerin sosyal ve ekonomik haklarına zarar verdiği öne çıkan bulgulardandır. **Anahtar Kelimeler:** Tarım İş Aracılığı, Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği, Sosyal Sermaye, Fındık Hasadı.

Makale gönderim tarihi: 30.04.2020 Makale kabul tarihi: 13.12.2020

* Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, cetin.yilmaz1977@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, sedayildirim1327@gmail.com

A Sociological Analysis of Agricultural Intermediaries in Hazelnut Production

Abstract

Although technological developments have reduced dependence on human labor in agriculture, a labor gap occurs in the harvesting periods of some products such as hazelnuts, apricots, potatoes, onions etc. This labor gap is mostly supplied by 'seasonal migratory agricultural workers' (MGTI). The mobilization of seasonal agricultural workers to harvest areas and the regulation of their relations with the owners of the fields are carried out by 'agricultural intermediaries'. Although seasonal agricultural work and agriculture intermediaries are tried to be regulated through various legislation, seasonal agriculture remains largely an informal work. In this informal 'field', agricultural intermediaries can exist through their social capital, and intermediaries who have strong social capital can establish wider networks. The aim of this research is to examine the struggles of agricultural intermediaries, who come to Duzce for hazelnut harvest, within the framework of their social capital in the field from a sociological perspective. A qualitative research method was used in the study and the data were collected in Duzce and Sakarya between July 2019 and September 2019 by in-depth interviews with ten agricultural intermediaries. Within the cope of the study the findings such as intermediaries entered the field as a seasonal worker, soon after they became an intermediary, in the first years they usually take their relatives, countrymen as a worker and the competition between intermediaries is damaging the social and economic rights of workers.

Keywords: Agricultural Intermediaries, Seasonal Migratory Agricultural Workers, Social Capital, Hazelnut Harvesting

Giriş

Türkiye'de tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesini sağlamak amacıyla tarımda gerçekleştirilen istihdamın önemli bir payını mevsimlik gezici tarım işçileri oluşturmaktadır. Hasat dönemlerinin kısa sürede gerçekleşmek zorunda olması, kırsal alanlarda nüfusun çoğunluğunun aynı tarımsal üretimi gerçekleştirmesi ve kırdan kente göçe bağlı olarak kırsal nüfusun azalmış olması dönemsel iş gücü ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Tarımda makineleşmenin bazı kesimlerde işgücü fazlası ortaya çıkardığı bilinen bir gerçektir. Bu durum bir taraftan kırsal alanlardan şehirlere göçü hızlandırmış iken; diğer taraftan da mevsimlik gezici tarım işçiliğini önemli bir nüfusun geçim stratejisine dönüştürmüştür (Çınar ve Lordoğlu, 2015: 1). Türkiye'nin coğrafi konumunun da etkisiyle yılın her döneminde farklı bölgelerde farklı tarımsal ürünler hasat edilebilmektedir. Ocak ayında başlayan tarımsal üretim süreci, öncelikli olarak güney illerinde gerçek-

leştirilirken; nisan ayından itibaren Orta Anadolu illerine, daha sonra kuzey bölgelerdeki tarımsal üretime doğru ilerlemektedir. İşçilerin de göçü iklimle bağlı olarak güneyden kuzeye doğru seyretmektedir (Kalkınma Atölyesi, 2018). Bu da mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma dönemlerinin yaklaşık bir yıllık bir süreçte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Gerek dönemin uzunluğu gerekse alanda istihdam edilen nüfusun yoğunluğu konu ile ilgili çalışma ve araştırmaları oldukça önemli kılmaktadır.

Türkiye’de büyük çoğunluğu kayıt dışı olarak çalışan mevsimlik gezici tarım işçilerinin sayısı Çalışma ve Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 300 bin civarında olsa da mevsimlik tarım işçiliğinden etkilenen bireylerin sayısının en az bir milyonluk nüfusu kapsadığı tahmin edilmektedir (Semerci vd., 2014: 11). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporunda ise “henüz mevsimlik gezici işgücüne yönelik bir veri seti bulunmadığı belirtilerek Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hanehalkı İşgücü İstatistikleri ’ne göre Türkiye’de 15 yaş üzerinde 485 bin kişinin gezici mevsimlik tarım işgücüne katıldığı ifade edilmektedir. Bu veri, gezici işgücünün çoğunluğunun aile üyeleriyle birlikte tarım alanlarında çalıştığı ya da yaşadığı dikkate alındığında, 1 milyonu aşkın nüfus olduğu söylenebilir” denilmektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Komisyon Raporu, 2015: 13). Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de mevsimlik tarım işçiliği daha çok enformel ilişki ağları üzerinden yürütülmektedir. Mevsimlik tarım işinin ve işçiliğinin örgütlenme sürecinde işveren ve işçileri bir araya getiren önemli toplumsal aktörlerin başında tarım iş aracıları gelmektedir. Tarım aracıları işçilerin hasat bölgelerine mobilize edilmesine, işçilerin hasat bölgelerindeki barınma yerlerinin ayarlanmasına, işçi ve işveren arasındaki ücret ilişkisinin düzenlenmesine, işçilerin çalışmalarının denetlenmesine ve işçilerin karşılaştıkları sorunların çözümüne kadar birçok işlevi yerine getirmektedirler. Bu çalışma kapsamında Düzce’ye fındık hasadına işçi getiren tarım aracılarının sosyolojik bir incelemesi yapılmaya çalışılacaktır.

Türkiye’de fındığın kültüre alınmış cinslerinin yetiştiriciliğine ilk olarak Doğu Karadeniz Bölgesi’nde başlanmıştır. 1964 yılından sonra fındığa alım garantisinin verilmesi, göçler ve diğer etkenlerle birlikte fındık üreticiliği önce Batı Karadeniz’e ardından da diğer bölgelere yayılmıştır. 2018 yılı itibariyle fındık dikim alanlarının yüzde 31’i Ordu, yüzde 16’sı Giresun, yüzde 15’i Samsun, yüzde 9’u Trabzon ve yüzde 9’u Düzce illerindedir. Fındık dikim alanlarının yüzde 74’ü Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yer almaktadır. Türkiye’nin fındık üretim ortalaması 541 bin ton olup üretim yıllar içinde dalgalanmaktadır. 2015 yılında 646 bin ton olan fındık üretimi 2016 yılında 420 bin tona gerilemiştir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019: 3).

Türkiye’de tarım ürünleri ihracatında en önemli pay, 2018 yılı verileriyle yüzde 10 ile fındığa aittir. Türkiye, fındık üretim miktarında, fındık dikim alanında ve fındık ihracatında dünyada ilk sırada yer almaktadır. Türkiye’de üretilen fındığın yüzde 80-85’i ihraç edilmekte, yüzde 15-20’si ise iç piyasada tüketilmektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019: 5). Beş yıllık dünya fındık ihracat rakamları incelendiğinde Türkiye’nin payının yüzde 72 olduğu görülmektedir. 2013-2017 yılları arasında ortalama 707 bin ton fındık ihracatının yaklaşık 506 bin tonunu Türkiye tek başına gerçekleştirmiştir. Diğer önemli fındık ihracatçısı ülkeler İtalya, Gürcistan, ABD ve Azerbaycan’dır (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019: 4). Türkiye’nin fındık ihracatının 2018 verileriyle yüzde 74’ü Avrupa Birliği Ülkeleri’ne gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte Çin’e yapılan ihracat yıllar içinde artış göstermektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019: 5).

Araştırmanın yapıldığı Düzce ilinde fındık tarımı en önemli gelir kaynaklarından biridir. Düzce’de 25 bin çiftçi tarım arazilerinin yüzde 85’ini oluşturan 63 bin hektar alanda fındık üretimi yapılmaktadır (Düzce Üniversitesi, 2018: 2). Fındık hasadı Ağustos-Eylül aylarını kapsayan kısa bir dönemde gerçekleştirilmektedir. Fındık hasadında yoğun olarak makineli tarıma geçilemediği ve yerel işçiler ile ortaya çıkan iş gücü ihtiyacı karşılanamadığı için bu dönemde bölgeye yoğun olarak mevsimlik gezici tarım işçisi göç etmektedir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden 5 bin mevsimlik gezici tarım işçisinin hasat döneminde fındık bahçelerinde çalışmak üzere Düzce iline geldikleri tahmin edilmektedir (Kalkınma Atölyesi, 2020).

Düzce’ye fındık hasadına çalışmak üzere gelen işçilerin büyük çoğunluğu işverenler ile tarım araçları üzerinden iş ilişkisi kurmaktadır. Bu çalışma kapsamında araçların sosyal sermayeleri çerçevesinde fındık hasadında işçi ve işverenlerle olan ekonomik ve sosyal ilişkileri, alandaki aracı sayısının artmasıyla birlikte aralarındaki rekabetin boyutu ve bu rekabet sürecinde kullandıkları stratejiler, araçlar arası rekabetin işçilerin ekonomik ve sosyal hakları üzerindeki etkileri incelenecektir. Araçların işçilerle kurduğu ekonomik ilişkiler sosyal ilişkiler dolayısıyla gerçekleşmektedir. Bu ilişkide araçlar, işçiler üzerinde sosyal ilişkilerinin de katkısıyla tahakküm kurmakta ve alandaki stratejileriyle işçileri kendilerine bağımlı hale getirmeye çalışmaktadırlar. Aynı zamanda araçların işverenleri kendilerine bağlamaya yönelik kullandığı stratejiler de işçilerin alanda hak kayıpları yaşamasına sebep olmaktadır.

Türkiye’de Mevsimlik Tarımın Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliğinin tarihsel kökleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1830’larda Kavalalı İbrahim Paşa’nın Sudan’dan getirdiği işçi-kölelerin pamuk ekiminde çalıştırılmasıyla başlamıştır. Fakat pamuk ekimin çoğaltmasıyla birlikte bu işçiler ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Çukurova Bölgesi’nin işçi ihtiyacı Doğu ve Güney Doğu Bölgesi’ndeki yoksul ve

topraksız köylüler tarafından karşılanmaya başlanmıştır (Akbiyık, 2008: 230). Osmanlı İmparatorluğu sonrası Cumhuriyet Dönemiyle birlikte iki önemli toplumsal değişim ve gelişme mevsimlik tarım işçiliğinde dönüşüme sebep olmuştur. Birincisi 1948-1970 yılları arasında tarımsal yapıların kapitalistleşmesi, ikincisi 1986-1995 yıllarında yaşanan çatışmalar sonucunda uygulanan 'zorunlu göç'. Türkiye'de tarımsal yapıların kapitalist üretim ilişkileri tarafından dönüştürülmesi bir yandan kırdan kente göçe sebep olurken diğer yandan geleneksel ortakçılık sisteminin -özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde- çözülmesine sebep olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki ortakçılık sisteminin çözülmesiyle birlikte bölgede önemli bir nüfus mevsimlik tarım işçiliğine yönelmiştir (Çınar ve Lordoğlu, 2011: 5). II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, Marshall Planı çerçevesinde sağlanan kredilerle tarımda bir makineleşme hamlesi başlatmıştır. Bu süreç Türkiye'de çok hızlı bir kentleşme sürecinin katalizörü olarak önemli bir demografik dönüşümü beraberinde getirmiştir (Köymen, 2008). Fakat tarımdaki bu makineleşme hamlesi ekili alanlardaki artışla paralel ilerlemediği için hala önemli bir miktar toprak çift hayvanları kullanılarak işlenmeye devam etmiştir. Bu süreçte her ne kadar büyük toprak sahipleri makineleşmeyi artırmış olsalar da ortakçı ve yarıcıların emeklerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu tarihsel dönüşümde 'ortakçı-yarıcılar' ve 'küçük köylüler' mevsimlik tarım işçilerine dönüşen iki toplumsal kesim olarak öne çıkmıştır. Süreçte ilk olarak küçük köylüler bu teknolojik dönüşüme uyum sağlayamadıkları için mülksüzleşerek mevsimlik tarım işçiliğinin ana kaynağını oluşturmuşlardır. Daha sonra ortakçı ve yarıcılar da topraklarını terk ederek kentlere göçmüşler ve mevsimlik tarım işçiliğine yönelmek zorunda kalmışlardır (Çınar ve Lordoğlu, 2011: 5).

II. Dünya Savaşı ve 1980'li yılların başına kadar geçen süreçte mevsimlik tarım işçiliğinin en önemli sebebi tarımsal yapıların kapitalistleşme süreciyken, 1980'li yılların ortasıyla beraber Güneydoğu Anadolu'da yaşanan çatışmalar kitlelerin mevsimlik tarıma yönelmesine sebep olmuştur. Bu çatışma sürecinde birçok kişi 'yerlerinden edilerek' zorunlu göçe maruz bırakılmıştır¹. Türkiye'de kaç kişinin terörle mücadele kapsamında yerinden edildiğine dair farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. 1998 tarihli TBMM Raporu'nda OHAL kapsamındaki ve mücavir alandaki iller ile bazı çevre illerde, 1997 yılı itibarıyla 905 köy ile 2523 mezranın boşaltıldığı ve 378.335 kişinin göç ettiği belirtilmektedir. Fakat, uluslararası kuruluşlar ile yerli ve yabancı STK'lar bu sayının 1 ila 4 milyon arasında olduğunu belirtmektedirler (Ünalın vd., 2008: 74). Zorunlu göç mağdurlarının göç süreçleri farklı güzergâhlar izlemiştir. Ekonomik ve sosyal sermayeleri güçlü olanlar uzak kentlere göç ederken, daha sınırlı sermayeleri olan kitleler bölge illerine göç et-

¹ Ülke içinde yerinden olmuş kişiler, "Ülke İçinde Yerinden Olmaya İlişkin Yol Gösterici İlkeler"de şu şekilde tanımlanmaktadır: "zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırlarını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır."

mişlerdir. Güneydoğu illerine göç edenler göç ettikleri illerde önemli oranda bir işgücü fazlası oluşmasına neden olmuşlardır. Zaten emek piyasalarına eklemlebilecek niteliklere sahip olmayan bu kitleler için mevsimlik tarım işçiliği tek geçim kaynağı olarak öne çıkmıştır (Çınar ve Lordoğlu, 2011: 6).

Göç eyleminin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal ve sosyal sorunlar mevsimlik tarım işçiliği sürecindeki diğer sorunlarla birleştğinde işçilerin mücadeleye mecbur kaldıkları farklı alanlar ortaya çıkarmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştıkları sorunlar yaşam alanları ve çalışma alanları olmak üzere ikiye ayrılabilir. İşçiler yaşam alanlarında; barınma, beslenme, temiz suya erişim, sağlıklı çevre, altyapı sorunları, çocukların eğitimi ve sosyalizasyonu, kız çocukları ve kadınların sorunları, dışlanma, aşağılanma ve ötekileştirme gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. İş kazaları, tarımsal ilaç zehirlenmesi, trafik kazaları, düşme, ezilme ve göçük altında kalma riskleri, sosyal güvenlik durumları, çocuk işçiliği, çalışma saatlerinin uzunluğu ve düşük ücretler ise çalışma alanlarında karşılaşılan sorunlardır (Baş, 2019: 86).

Mevsimlik tarımda barınma alanları; işçilerin bahçelerinde çalıştıkları üreticiler tarafından sağlanan yapılar, kamu kurumları tarafından oluşturulan alanlar ve işçilerin kendi imkanlarıyla meydana getirdikleri çadır alanlar olarak üç şekilde oluşmaktadır. Fakat oda sayıları, mutfak konumları, banyo ve tuvalet imkanları sebebiyle konaklama alanları günlük ihtiyaçların karşılanmasında yetersiz kalmaktadır (Bulut, 2013: 35). Bu sebeple işçiler tarafından konumlandırılan çadır alanlarının taşıma su sağlanabilecek kaynaklara yakın yerler olduğu görülmektedir. Temiz suya erişim sorunu nedeniyle temel hijyen şartlarının sağlanamaması barınma alanlarında sağlık sorunlarının oluşmasına neden olmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinde en sık rastlanan sağlık sorunları; halsizlik, yorgunluk, bel ağrısı gibi kas iskelet sistemi yakınmaları, ishaller, solunum yolu enfeksiyonları, yara, çıban, egzama, uyuz, bit gibi cilt hastalıkları, güneş çarpması, baş ağrısı, tarım ilaçları ile zehirlenmeler, anksiyete, depresyon ve intihar girişimleri olarak belirlenmiştir (Mevsimlik İşçi Göçü İletişim Ağı (MİGA), 2012: 10).

Mevsimlik tarım işçiliğinde çalışma koşullarının düzenlenmesine yönelik kabul görmüş bir sistemin bulunmaması işçilerin hak kaybına uğramasına neden olmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinin oldukça zor koşullarda çalıştıkları bilinen bir gerçektir. Günlük çalışma saatleri, işe başlama ve bitirme saatleri ve dinlenme süreleri işin niteliğine göre değişiklik göstermektedir. Pamuk toplamada ücret toplanan pamuğa göre alındığından belirli bir çalışma ve dinlenme süresi yokken fındık hasadında ücret günlük çalışma saati üzerinden hesaplandığı için mola süreleri ve çalışma saatleri belirlenmiştir (Karacan, 1991: 39-40). İşçilerin çalışma alanlarına ulaşmaları işverenler tarafından organize edilmekte fakat genellikle yolcu taşımaya uygun olmayan araçlarla gerçekleştirilmektedir. Araçlarda işçiler ile birlikte yük taşınması, araçların eski olması ve bakımlarının yapılmaması ölümle sonuçlanan iş kazalarına sebep olmaktadır.

Tarım Aracılığı ve Sosyal Sermaye

Emek piyasalarında formel kurumların henüz oluşmadığı, iş sözleşmesinin kısa dönemli ve çoğunlukla tek seferlik olduğu ve nitelikli bir emek gücüne ihtiyaç olmadığı durumlarda işçi ve işveren ilişkileri sıklıkla aracılık faaliyetleri üzerinden kurulmaktadır (Kusadokoro vd., 2016: 51-52). Tarım araçları da emek-yoğun tarım sektöründe işçi ve işverenleri (tarla/bahçe sahibi) bir araya getiren önemli toplumsal aktörlerdir. Türkiye’de mevsimlik tarımın tarihsel dinamikleri incelendiğinde aracılık faaliyetlerinin ilk olarak Adana’da 1930’lu yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir (Çınar, 2012: 13). Her ne kadar o günden bugüne araçların toplumsal statülerinde bir değişim olmuşsa da yaptıkları işin niteliği çok değişmeden günümüze kadar gelmiştir (Çetinkaya, 2008). Mevsimlik gezici tarım işçileri, işverenlerle bir gün ile kırk gün arasında değişen sürelerde iş ilişkisi kurmaktadır. Bu ilişkinin düzenlenmesi tarım iş araçları tarafından sağlanmaktadır. Tarım aracıları genellikle “elçi” veya “dayıbaşı” olarak da adlandırılmaktadır. Tarım iş araçları; mevsimlik tarımsal üretim süreçlerinde işveren ile işçiyi bir araya getiren, bunun karşılığında ücret/komisyon alan, iş süresince işçilerin başta çalışma olmak üzere günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli roller üstlenmektedir. Tarım araçları, işin gerçekleştiği alanda (tarla, bahçe, arazi vb.) işçilerin çalışmalarını takip, kontrol ve düzenleme görevini bazı durumlarda kendileri adına çalışan çavuşlarına bırakırlar (Kalkınma Atölyesi, 2018: 155).² Tarımsal faaliyetlerde mevsimlik gezici tarım işçiliğinin başlamasıyla birlikte mevcut politikalar ve yerel-kültürel yapı ile uyum sağlayacak şekilde tarım iş araçlarının sorumlulukları da şekillenmiştir. İşgücü piyasalarında aracılık hizmetlerinin devletçi politika ile yapıldığı dönemde bile tarımda iş ve işçi bulma aracılığı kendi özgün yapısını korumayı başarmıştır (Divana, 2018: 33).

Tarım aracılığını ve tarım araçlarının yürüttükleri faaliyetleri sadece iş ve işçi bulma süreciyle sınırlamak yeterli olmayacaktır. Her ne kadar araçların en önemli fonksiyonları hasat öncesi, hasat ve hasat sonrası dönemde işverenlerin ihtiyaç duyduğu işgücünü temin etmek olsa da işçiler ve işverenlerle kurulan ilişkiler salt ekonomik alanın sınırlarında kalınarak açıklanamaz. Araçların işçiler ve işverenlerle bağlantı kurmaları çoğunlukla sosyal ilişkileri ve sosyal sermayeleri ölçüsünde mümkün olabilmektedir. Bundan dolayı çalışma kapsamında araçların işçiler ve işverenlerle ilişkileri sosyal sermaye kavramı çerçevesinde tartışılacaktır. Bourdieu ve Wacquant’a göre (1992: 119) “sosyal sermaye, gerçek ya da sanal karşılıklı tanışıklık ya da tanımaya dayalı az ya da çok kurumsallaşmış, uzun ömürlü ilişki ağlarına sahip olmaktan dolayı birey ya da grubun payına düşen kaynakların toplamıdır.” Herhangi bir özne (birey, grup vb.) tarafından sahip olunan sosyal sermayenin hacmi mobilize edebildiği bağlantı sayısı ile oldukça

² Çavuşlar, 10-20 kişilik işçi gruplarının başındaki kişilerdir. Çoğunlukla hanenin büyüğü olarak işçi grubunun başında gelen çavuşlar araçlarla ilişkiyi sağlarlar. Çavuşlar, çoğu durumda işçilerden komisyon almazlar. Düzce’de fındık hasadına gelen çavuşlara çift yevmiye verilmektedir.

ilişkilidir (Bourdieu, 1986: 21). Aracıların işçi havuzları -özellikle aracılığa ilk başladıkları dönemlerde- çoğunlukla aile, akrabalar, komşular, hemşeriler vb. sosyal ilişkilerinin yoğun olduğu toplumsal kesimlerden oluşmaktadır. Aracıların bu kesimlerle kurdukları ekonomik ilişkiler çoğunlukla sosyal ilişkilerle iç içe geçmiş bir biçimde yaşanmaktadır (Çetinkaya, 2008).

Sosyal sermaye kavramının, alan kavramı ile ilişkilendirilerek tartışılması mevsimlik tarımda aracıların rekabet ve güçlenme stratejilerinin ve alandaki diğer toplumsal eyleyenlerle olan ilişkilerinin çözümlenmesi konusunda işlevsel olacaktır. Bourdieu ve Wacquant'a (2014: 81) göre "alan kavramıyla düşünmek bağıntısal düşündürmektir... alan, konumlar arasındaki nesnel bağıntıların konfigürasyonu ya da ağı olarak tanımlanabilir. Bu konumlar, varoluşları ve kendilerini işgal edenlere, eyleyicilere ya da kurumlara dayattıkları belirlenimler açısından farklı iktidar ya da sermaye türlerinin dağıtım yapısındaki mevcut ve potansiyel durumlarıyla (sitüs), ayrıca diğer konumlara nesnel bağıntılarıyla (tahakküm, itaat, benzeşme vb.) nesnel olarak tanımlanır." Alan kavramının oyunla arasındaki benzerliğe vurgu yapan Bourdieu ve Wacquant (2014: 82) her oyunda olduğu gibi toplumsal alanlarda da farklı eyleyiciler arasında bir güç mücadelesi olduğunu ifade eder. Bu güç mücadelesinde toplumsal aktörler ellerindeki kartların (ekonomik, kültürel, sosyal, simgesel sermaye türleri) gücü oranında stratejiler geliştirmeye çalışırlar. Bir sermaye türü belli bir alanda hem bir mücadele silahı hem de uğruna mücadele edilen şeyleri simgeler. Dolayısıyla alan kavramı ilişkisel düşünmeyi içermekte, alandaki farklı aktörlerin sermayelerini korumak ve çoğaltmak için geliştirdikleri güçlenme stratejilerini -tabii oyunun kuralları izin verdiği ölçüde- analiz edebilmeyi olanaklı kılmaktadır.

Bourdieu'ye göre (2016: 138-140) her alan kendisini bir takım mücadele nesnelere üzerinden tarif eder. Alandaki mücadelenin konusu belirli bir otoriteyi ele geçirmek, belirli bir tür sermayenin dağılım yapısının muhafaza edilmesi veya alaşağı edilmesiyle ilişkilidir. Alana özgüyü sermayeyi ve yine alana özgü otoritenin tekeli ele geçirmiş failler muhafaza etmeye yönelik stratejiler geliştirirken daha az sermayesi olanlar, alana yeni girenler alaşağı etme stratejisine eğilim gösterirler. Alanda herhangi bir mücadelenin var olabilmesi için alandaki faillerin neyin mücadele edilebilir olduğuna dair ortak bir mutabakata varmış olmalıdırlar. Alanda alaşağı etme stratejisine eğilimli olan failler bile oyundan atılma korkusu nedeniyle belirli sınırları kabul etmek zorundadırlar.

Türkiye'de Tarım Aracılığına Yönelik Mevzuat

1936 ve 1971 yılları arasında özellikle iş ve işçi bulma konusunda çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş ancak tarım sektörü bu düzenlemelerin dışında bırakılmıştır (Kalkınma Atölyesi, 2018: 40). Süreç içerisinde aracılığa yönelik ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiş olsa da tarımdaki düzeni doğrudan kapsamadığı görülmektedir. 1971 yılında çıkarılan 1475 sayılı İş Kanunu ile tarımsal alanın

dahil edildiği ilk düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tarım kesimindeki aracılık hizmetlerine yönelik bu istisna alanda yasal düzenleme ihtiyacını doğurmuş ve bu alanda kurumun denetiminde bu görevi yapacak araçların taşıyacağı özellikler ve bu işi nasıl yapacaklarını belirlemek üzere kanunun kabulünden 7 yıl sonra 1978 yılında “Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracılığı Hakkında Tüzük” ile “Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracılarının Denetimi Hakkında Yönetmelik” çıkarılarak tarım kesimindeki istihdam hizmetlerinin yasal çerçevesi oluşturulmuştur. Günümüzdeki mevcut yapının oluşmasında 2003 yılında gerçekleştirilen çalışmalar etkili olmuştur. Daha önce bu alanı düzenleyen tüzük ve yönetmelik birleştirilerek “Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracılığına İzin Verilmesi ve Aracıların Denetimi Hakkında Yönetmelik” adı altında yeniden düzenlenmiştir. 2010 yılında çıkarılan “Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği” bu alanı düzenleyen son gelişmeyi oluşturmaktadır (Görücü ve Demirbaş, 135 :2013).

Tarım iş aracılığı yapmak isteyen gerçek ve tüzel kişiler için Tarım İş Aracılığı Yönetmeliği’nde beş farklı kriter belirtildiği görülmektedir. Bu kriterler; Türk vatandaşlığı olmak, 18 yaşını bitirmiş olmak, kamu haklarından yoksun bulunmamak, Türk Ceza Kanununun 53. maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile devletin güvenliğine karşı suçlar, Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, milli savunmaya karşı suçlar, devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk, zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamak ve en az ilkökul mezunu olmaktır.

Bununla birlikte yönetmeliğin 5. maddesinin üçüncü bendinde İş-Kur’dan izin alınmadan tarım iş aracılığı yapılamayacağı belirtilirken iki farklı maddede aracılık hizmeti için işçilerin ücretlerinden kesinti yapılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Yönetmeliğin 5. maddesinin dördüncü bendinde araçların işçilerden ücret almasının yasak olduğu ücretin işverenden alınacağı, 11. maddesinin b bendinde ise araçların işçilerden ücret almayacakları, hizmetlerinin karşılığını yalnız işverenlerden isteyebilecekleri, yine kurumca onaylanmış sözleşmelerde gösterilen dışında, harç, masraf ve ücret alamayacakları belirtilmektedir. Ayrıca, ilgili yönetmeliğin 11. maddesinin e bendinde; işçilerin günlük brüt kazançlarının 4857 sayılı İş Kanunu’nun 39. maddesinde belirtilen asgari ücretin altında olmayacağı, ücretlerin kararlaştırılan ödeme biçimine göre işverence her işçinin kendisine ödeneceği belirtilmektedir.

Tarım İş Aracılığı Yönetmeliği’nin yanı sıra, ‘Mevsimlik Tarım İşçileri ile İlgili 2017/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi’ (METİP) ve bölgesel olarak valilik ve kaymakamlıklar tarafından oluşturulan komisyonların kararları da mevsimlik gezici tarım işçilerinin ve araçların çalışma koşullarını düzenlemektedir. Tarım İş Aracılığı Yönetmeliği’nde mevsimlik gezici tarım işçileri ile tarım araçları ara-

sındaki ilişkinin düzenlenmesi hakkında usul ve esaslar düzenlenirken METİP kapsamında mevsimlik gezici tarım işçilerinin süreç içerisinde yaşadıkları problemlerin çözümünde ilgili kurum ve kuruluşların üstlenecekleri rol ve sorumluluklar belirtilmektedir. Genelgenin 13. maddesi mevsimlik gezici tarım işçilerinin İş- Kur'a kayıtlı tarım iş aracıları ile istihdam edilmesine yönelikken 16. maddesinde göç alan ve veren illerde tedbirlerin doğru uygulanması amacıyla tarım iş aracılarına yönelik farkındalık çalışmalarının düzenleneceği belirtilmektedir. Tarımsal üretimin hasat döneminde mevsimlik gezici tarım işçilerinin yoğun olarak çalıştığı il ve ilçe düzeyinde bölgenin en üst kademe yöneticisi tarafından yönetilen komisyonlarda ise işçilerin sorunlarının çözümüne hizmet edecek ilgili kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, özel sektör, köy muhtarları, işverenler ve tarım iş aracılarının çalışmaları belirlenip bölgenin özellikleri göz önünde bulundurularak ihtiyaca yönelik kararlar alınabilmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, tarım aracılarının sosyal sermayeleri çerçevesinde mevsimlik tarım işçiliği alanında geliştirdikleri stratejileri ve aralarındaki rekabeti sosyolojik bakış açısıyla incelemektir. Bu ana amaç çerçevesinde araştırmanın iki alt amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan birincisi aracıların geliştirdikleri stratejilerin aracılar, işçiler ve işverenler arasındaki toplumsal ve ekonomik ilişkileri değerlendirmek, ikincisi ise aracılar arası rekabetin mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları ve ekonomik kazançları üzerindeki etkilerini incelemektir.

Verilerin toplanma sürecinde nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Veriler, Düzce ve Sakarya illerine fındık işçisi getiren on tarım iş aracılarıyla 2019 yılının Temmuz ve Eylül ayları arasında derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmış, görüşmeler katılımcıların izni alınarak kaydedilmiş ve bulguların sunumunda araştırmaya katılan tarım iş aracılarının mahremiyetleri korumak için isimleri değiştirilmiştir. Görüşmeler Düzce'nin Akçakoca, Gümüşova ve Cumayeri ilçelerinde çoğunlukla işçilerin tarlada oldukları saatlerde -aracıların iş yoğunluğu daha az oldu için- aracıların sıklıkla gittikleri ve gün içinde zaman geçirdikleri, hem birbirleriyle hem de tarla sahipleriyle ilişki kurdukları kahvelerde ve çay ocaklarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 45 dakika ile 1 saat arasında sürmüştür. Tüm görüşmeciler araştırma hakkında açık ve detaylı bir şekilde bilgilendirilmiş ve araştırmaya gönüllü katılmışlardır. Aracılara kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. İlk tarım aracısına Gümüşova'daki bir tarla sahibi üzerinden ulaşılmış ve görüşülen kişilerden bazıları kaynak kişi olarak kullanılarak ilişki ağı genişletilmiştir.

Görüşmelerde temel olarak katılımcıların demografik özelliklerine (yaş, eğitim durumu, ikamet ettiği yer vb.), aracılık faaliyetine başlama süreçlerine, emek

sürecinin örgütlenmesinde üstlendikleri rollere, alanda karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlarla baş etme süreçlerine, işçiler ile kurdukları ekonomik ve sosyal ilişkilere, kendi aralarındaki rekabetlerde geliştirdikleri stratejilere ve bu rekabetlerin işçilerin çalışma koşullarına olan etkilerine odaklanılmıştır.

Tablo 1. Tarım Aracılarının Sosyo-Demografik Özellikleri

<u>Tarım İş Aracısının Değiştirilmiş İsmi</u>	<u>Eğitim Durumu</u>	<u>Yaş</u>	<u>Birlikte Çalıştığı Ortalama MGTİ Sayısı</u>	<u>Alandaki Çalışma Süresi</u>	<u>İkamet Edilen İl</u>	<u>Tarım İş Aracılığı Dışında Yapılan İş</u>
Ali	Ortaokul	48	450	27	Mardin	Hayvancılık
Mehmet	İlkokul	50	600	28	Mardin	Hayvancılık, Tarım
Ahmet	İlkokul	52	150	25	Batman	Sadece Aracılık
Hasan	İlkokul	50	150	33	Diyarbakır	Sadece Aracılık
Hüseyin	Okur-yazar	58	300	35	Şırnak	Sadece Aracılık
Mustafa	İlkokul	40	450	22	Şanlıurfa	Araba Galerisi İşletmecisi
Cafer	Okur-yazar	38	100	10	Şanlıurfa	Hayvancılık
Salih	Okur-yazar	33	200	10	Batman	Servis Şoförü
Orhan	Ortaokul	29	200	2	Batma	Esnaf
Ayhan	İlkokul	55	250	20	Şırnak	Sadece Aracılık

Araştırmaya katılan aracılar için genel bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere araştırmaya katılan aracılar 29 ile 58 yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde üçünün okur-yazar (herhangi bir diploması yok), beşinin ilköğretim mezunu, ikisinin ise ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. Aracıların eğitim seviyelerinin düşüklüğü Pikolo'nun (2018) Ordu, Sakarya ve Düzce illerini kapsayan 'Tarım Aracısı Profil Çalışması'nda da tespit edilmiştir. Pikolo (2018) tarafından yapılan araştırmada, aracıların yüzde 79'unun ilköğretim mezunu ve yüzde 5'inin de herhangi bir diploması olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmamıza katılan aracılar; Mardin, Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Şırnak'ta yaşamakta ve çoğunlukla kendi yaşadıkları bölgelerden işçi getirmek-

tedirler. Aracılar ortalama yirmi yıldır Düzce ve Sakarya illerinde tarım iş aracılığı yapmaktadırlar. Aracıların getirdikleri işçi sayısı her yıl fındık rekoltesine göre değişmekle birlikte araştırmanın yapıldığı 2019 hasadında bölgeye 100 ile 650 işçi getirmişlerdir. Katılımcıların dördü sadece aracılık faaliyeti ile geçinmektedir. Üç katılımcı aracılık faaliyetinin yanı sıra hayvancılık ve tarımla, diğer üç katılımcı ise serbest meslekle geçimlerini sağlamaktadırlar.

Araştırmanın bulguları üç tema çerçevesinde sunulacaktır: katılımcıların mevsimlik tarım işçiliğinden aracılığa geçiş süreçleri, emek sürecinin düzenlenmesinde aracıların rolleri ve son olarak da aracıların sosyal sermayeleri çerçevesinde alanda kullandıkları güçlenme stratejileri.

Bulgular

Mevsimlik Tarım İşçiliğinden Dayıbaşılığa

Tarım aracılığa başlama süreci birçok toplumsal ilişkinin ürünü olarak gerçekleşmektedir. Çetinkaya (2008: 71) aracılığa başlama sürecinde dört farklı tipoloji tespit etmiştir. Birinci yol, aracılığın babadan devralınması, ikinci yol tarım işçiliğinden aracılığa geçiş, üçüncü yol kendi tarlasında çalışacak işçi arama sürecinde aracılığı öğrenme sonucunda geçiş, dördüncü ve son yol ise tamamen mevsimlik tarım işi süreci dışından aracılığa başlanmasıdır. Araştırmamıza katılan tarım aracılarının hepsi aracılık faaliyetine mevsimlik tarım işçiliği üzerinden geçmişlerdir. Aracılık faaliyetine başlamadan önce katılımcıların hepsi bölgeye mevsimlik gezici tarım işçisi olarak gelmişlerdir. Pikolo'nun (2018) daha geniş katılımlı araştırmasında da aracıların yüzde 96'sının mevsimlik tarım işçiliği geçmişi olduğu tespit edilmiştir. Aracıların önemli bir kısmının mevsimlik tarım işçiliğine başlama sürecinde öne çıkan en önemli faktör Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan çatışmalar sonucunda ülke içinde yerinden edilmiş olmalarıdır. Yaşanılan bölgenin terk edilmek zorunda kalınması ve zararların telafisinin hemen karşılanmaması yerinden edilmiş kişilerin kent yoksullarına dönüşmesine sebep olmuştur. Yoksullukla baş etme mekanizmalarından birisi olarak gezici mevsimlik tarım işçiliği bu bölgelerde yaşayanlar için öne çıkan bir geçim stratejisine dönüşmüştür. Mevsimlik tarım işçiliğine yönelmenin nedenleri, göç edilen şehir ya da ilçe merkezlerinde bulunan işlerle hanelerin geçimlerini sağlayamamaları ve mevsimlik işçilikte yapılan işçilerin var olan becerilerine uygun olmalarıdır (Kalkınma Merkezi, 2006: 54). Mehmet (50 yaş) köylerinin boşaltılarak kente gelme, at arabasıyla yük taşıyarak geçinme ve mevsimlik tarım işçiliğine başlama süreçlerini şu şekilde açıklıyor:

Biz bir köyü bir günde boşalttık altmış kamyonla. Altmış kamyon şehirlere, bir günde... Bizim asıl mesleğimiz bağcılık, hayvancılık, tarım işçiliği. Şehre geldik. İki yüz hayvanı sattık, şehirde bir ev alamadık. İki yüz hayvan da telef oldu zaten. Bildiğin gibi değil. Yani niye biliyor musun? Hayvanlar yok pahasına satıldı. Suriye'de göç oluyor ya, bizde de böyle oldu. Tüccarlar mesela bu paket 1 liradır, 2.5'a sattılar. Bir de köylünün gözü kapalıdır. Çok cahildir, iyi niyetlidir. İyi niyetinden dolayı kaybeder. Benim bir atım var. Atı satmadım. Babam, altı kardeşim, anam, ben şehre geldik. Erkek kardeşim yok. Şehre geldik. Hayvanların hepsini verdik. Allaha şükür 72 milyona 200 metrekare ev aldık. Atı satamadık ama. At elimizde duruyor. Belki siz duymuşsunuzdur ama görmemişsinizdir at arabacılığı yapan. At arabasının üzerinden günlük 2,3,5 milyon para alıyorduk. Yük taşıyorduk, bilmem ne yapıyorduk. Aile geçimi oluyordu o at arabası ile. O atla bir aileyi şehirde geçindirebiliyorduk, Allah'a şükürler olsun! Neyse bahar oldu, herkes işe. Bir arkadaş; Allah rahmet eylesin, geldi dedi babama senin çocuğun var, fındık sezonu geldi bizimle fındığa gelsin. Babam daha o küçüktür dedi. Ne yapılır o işten anlamam. Ben biraz merak ederim şeyleri. Dedim nedir bu fındık işçiliği. Yav dedi! Daldır işte toplarsın, yevmiyesi odur budur. Dedim kaç kişi, dedi 20 kişi bulunca çavuş olunur. Dedim ben 20 kişi yaparım dedim. İyi dedi sen çavuş olursun dedi. (Mehmet, 50 yaş)

Bir diğer dayıbaşı Hüseyin (58 yaş) 1988 yılında köylerinin boşaltılması nedeniyle ailesiyle birlikte Cizre'ye yerleşiyor, çok düşük bir tazminat alıyorlar ve bu tazminat onların Cizre'de bir iş kurmalarına imkan sağlamıyor. Bunun üzerine ailesiyle birlikte mevsimlik tarım işçiliğine başlıyorlar:

Biz o sene (1988) Şırnak Gabar'dan yeni göç edip Cizre'ye gelmişiz... O onu vurdu, o onu vurdu. Arada biz ezildik. Benim babamın bin beş yüz kök bademi vardı, bin beş yüz kök. Gitti, hiçbir şey kalmadı. Allah'a çok şükür can gitmedi. Tazminat davası açtık ama bir sefer aldık. Yüz milyar ama sonra alamadık. Hala mahkemede. Neler bizim başımıza geldi kardeşim. Çok hak yendi, dünya kadar. (Hüseyin, 58 yaş)

Aracılardan yerinden edilmişlik sonrası yoksullukla mücadele stratejisi olarak başlayan mevsimlik gezici tarım işçiliği sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümünde kendilerini getiren aracılardan ilgisizliği sonucunda haksızlığa uğradıklarına dair düşünceleri dayıbaşılığa başlama kararı vermelerine neden olmuştur. Bu sebeple bir tarım aracıyla mevsimlik tarım işçisi olarak fındık hasadına gelen “dayıbaşılar” bir ya da iki sene sonra kendileri tarım aracılığına başlamışlardır:

Ben ikinci sene yine geldim. Çavuş olarak geldim o zaman. İlk sene işçi olarak geldim. İkinci sene çavuş olarak geldim. O zaman Arifiye’ye tren geliyordu. Adam bize yer bulamadı. O gün orada perişan olduk. Dayıbaşı ortada yok. Sattı bizi yolda. Ben geldim burada Hendek Karadere’den işi buldum iki gruba. Kırk iki gün çalıştık. Rahmetli Raşo vardı. Neyse biz gittik. Dedim kırk iki günümüz doldu, yedi günde oradan var, kırk dokuz – elli gündür buradayız, arada yağmur falan da var. Adam bizi ne sormuş ne yanımıza gelmiş. Bize yol parası vermiş 10 milyon. Onu toplayacağız işçilere vereceğiz. O adamı ben hala daha görmedim. Valla şu an görsem de tanımam. Ondan sonra da dayıbaşılığın başladım. (Hasan, 50 yaş)

Dayıbaşılardan aracılık faaliyetine başlamadan önce hem işverenler hem de aracılardan tarafından haksızlığa uğradıklarına dair düşünceleri, aracılardan kendilik algılarında hak savunuculuğu yaptıklarına dair çok önemli bir yer tutmaktadır:

Bir sene sonra evet. Baktım yani beni yöneten kişi yani benim kadar işçinin hakkını savunamaz. Ben kendimde o şeyi gördüm, yani ben işçi getirsem yani en azından işçi hakkını elimden geldiğince savunabilecek bir şey kendimde gördüğüm için ertesi sene başladım. (Ali, 48 yaş)

Mevsimlik tarım işçileri çoğunlukla gittikleri bölgelerdeki yerel halkla farklı etnik kökenlere sahip olduklarından dolayı sosyal bir dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Geçgin’in (2009) Polatlı’da gerçekleştirdiği alan araştırmasında işçilerin Doğulu olduklarından ve dil farklılığından dolayı yöre halkı tarafından dışlandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca işçiler kazançlarının düşük olduğundan ve bölgelerinde iş imkanlarının az olmasından kaynaklı bir adaletsizliğe uğradıklarını hissetmektedirler. Yılmaz (2020) tarafından Düzce’de fındık hasadındaki mevsimlik tarım işçilerinin sosyal dışlanma süreçleri üzerinde gerçekleştirilen alan araştırmasında da işçilerin yüksek bir adaletsizlik hissine sahip oldukları tespit edilmiştir. İşçiler hem tarlalarda hem de yaşam alanlarında kendi aralarında Kürtçe konuştuklarında işverenlerin rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir.

İşçilerle aynı etnik kökeni paylaşan araçlarda benzer ötekileştirme pratiklerini deneyimlediklerinden olsa gerek kendilerini işçilerin haklarını savunan kişiler olarak görmektedirler. Etnik köken üzerinden yaşanan bu dışlanma sürecinin dayıbaşı ve işçiler arasında bir dayanışma duygusunun gelişmesine olanak sağladığı düşünülebilir. Araçların eşlerinin ve çocuklarının da işçi olarak bahçelerde, tarlalarda çalışıyor olmaları bu dayanışma duygusunu besleyen önemli bir başka faktör olabilir. Fakat işçilerin çoğunlukla gittikleri bölgelerdeki yerel halkın dilini bilmiyor olmalarının onları araçlara bağımlı kılan ve tarım işçilerinin emek-güçlerini yeniden pazarlamalarını engelleyen bir faktör olduğunu unutmamak gerekmektedir (Gürsoy, 2010: 57).

Emek Sürecinin Düzenlenmesinde Araçların Rollerini

Tarım iş araçlarının en önemli görevi -yönetmeliklerle de düzenlenmiştir- tarla sahipleri ve mevsimlik tarım işçileri arasındaki çalışma ilişkilerinin düzenlenmesidir. Araçlar, fındık hasadı başlamadan önce bölgeye gelmekte, tarla sahipleriyle görüşerek işçi ihtiyaçlarını tespit etmekte ve bu çerçevede kaç işçi getireceklerini planlamaktadırlar:

Fındık başlamadan iki üç ay önce geliyoruz buraya. Bütün patronlarla irtibata geçiyoruz, herkesle konuşuyoruz. Mesela diyorum ki Ahmet abiye yirmi kişi, Veliye on kişi, diğere on beş liste yapıyorum. Mesela beş yüz kişi yazıyorum illa elli-yüz sıkıntı çıkıyor, başkasıyla anlaşıyorlar falan. (Mustafa, 40 yaş)

Bu yıl iki yüz işçi getirdik. Mesela 2-3 ay önceden gelip yazdırıyoruz. Mesela üç grup anlaştık üç grup getiriyoruz. (Orhan, 29 yaş)

Emek sürecinin örgütlenmesinde araçların ilişki ağlarının çapı oldukça önemlidir. İlişki ağlarının genişliği hem işverenlere karşı hem de işçilere karşı araçların konumlarını güçlendiren bir faktördür. Bu ilişki ağlarının genişliği araçların esnek stratejiler geliştirebilmelerini ve işçiler üzerinde tahakküm kurabilmelerini sağlamaktadır. Araçların işçiler üzerinde tahakküm kurma süreçlerinde ekonomik sermayeleri kadar sosyal sermayeleri de oldukça önemlidir. Çünkü araçlar ve işçiler arasındaki ekonomik ilişki sosyal ve kültürel ilişkiler dolayısıyla kurulmaktadır. Araçların tarla sahibiyle işçi, işçiyle köydeki pazarcı, bakkal, hastane ve benzeri resmî kurumlarla aracılık işlevi görmesi, muhtemelen de kayda değer bir sermaye birikimine sahip olması, mikro ölçekte bir güç odağı olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Araçlar, kimin nerede, hangi tarlada çalışacağına karar verdikleri kadar, hangi işte çalışacağına da karar vermekte,

kendi akrabalarına ya da kendisine yakın kişilere ayrıcalık tanımaktadır. Aracının işçileri arasında yakın/uzak akrabaları ve hemşerilerinin de bulunması, aracı ve işçi arasında sadece ekonomik bir ilişki olmadığını, hiyerarşik bir ilişkinin de var olduğunu göstermektedir (Semerci ve Erdoğan, 2017: 27-30). Bu ilişki ağları şu şekilde işlemektedir:

Bizim köydenidir. Biz aşiretiz. Benim namım da var. Davalara falan da girip çıkıyoruz... Benim işçiler akrabalar, yabancı yok, semtimden. Bir iki tane grubum var o da Urfalı. O da aslında uzaktan akrabamız var... Benim çocuklar burada. Benim çocuklarım çalışıyor. Eşim, çocuklarım çavuştur. Bir tane oğlum da Diyarbakır'da fırında çalışıyor. Kendi çocuğum, yeğen çavuştur. Onları çavuş yaparız. (Hasan, 50 yaş)

Aracıların işçilerle sıklıkla akrabalık ve aşiret ilişkileri üzerinden geliştirdikleri ilişkiler zaman içinde işçilerin de referanslarıyla genişlemektedir. İşçiler güvenilir olduğunu düşündükleri aracıları kendi yakın çevresiyle ilişkiye geçirmektedir (Çetinkaya, 79 :2008). Aracılar ilişki ağlarının genişlemesi ve ilişkide olduğu işçi sayısının çoğalması durumunda çavuşlar aracılığıyla işçilere ulaşmaktadırlar. Çavuşlara bağlı olan işçilerin çoğu hatta tamamı çavuşlarla akrabadır. Emek sürecinin enformel bir şekilde örgütlenmesi bu akrabalık ilişkileri üzerinden işçilerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlamaktadır. Birbirlerine akrabalık ilişkileriyle bağlı olan işçi grupları arasında daha az sorun çıkacağı düşüncesi işverenlerin de akraba işçi gruplarını tercih etmesini sağlamaktadır. Fakat bu akrabalık ve aşiret ilişkileri geleneksel düşünce de var olan 'saygı' anlayışından kaynaklı aracıların ve çavuşların işçiler üzerindeki tahakkümünü artırmaktadır (Çınar, 2012: 145-147).

Gezici mevsimlik tarım işçileri genellikle gittikleri bölgelerde şehir merkezlerine uzak bölgelerde çalışmakta ve konaklamaktadırlar. Sağlık gibi en acil ihtiyaçlarında dahi aracıları aramakta ve onların gelip kendilerini en yakın sağlık kuruluşuna götürmesini beklemek zorundadırlar. Çadır kentlerde kalan işçilerin kent merkezlerinden uzak olması işçilerin en temel gıda ihtiyaçlarına erişimlerini de zorlaştırmaktadır. Bu tür durumlarda dayıbaşılar belli tüccarlarla/satıcılarla anlaşıp kamp alanlarına periyodik olarak meyve, sebze, bakliyat vb. getirmelerini sağlamaktadır. İşçiler, paralarını iş bitiminde aldıkları için çoğunlukla bu hizmetten dayıbaşının verdiği avansla yararlanmaktadır. Kimi durumlarda ise ödemeler dayıbaşı tarafından yapılmakta ve işçiler borçlarını hasat sonrası ödemektedirler. Bu tür durumlarda tüm hesabı dayıbaşı tutmaktadır. Bu, dayıbaşının işçiler üzerindeki tahakkümünü artırdığı gibi kazandıkları paranın kullanımı üzerinde dolaylı da olsa tasarruf sahibi olmasına imkan tanıyan bir uygulamadır (Semerci vd., 2014: 62). Araştırmaya katılan aracılar işçilerin ihtiyaçlarının sağlanma sürecindeki rollerini şu şekilde anlatmaktadır:

On üç çavuş getiriyorum, en fazla yanlarına gittiğim, pazara götürdüğüm, hizmet ettiğim onlardır. Bana diyor ben benim çocuklarım iki kilo domates getirmeyene ben dayıbaşı demiyorum. (Ahmet, 52 yaş)

Hastanelerde çektiğimiz çile. Adam arıyor, Karatavuk'tan sancılandım gel beni al dağın başında. Ya arasana ambulansı o kadar acilse ambulans gelsin alsın. Diyor yok ambulans gelmeyecek sen geleceksin. Gidiyorum alıyorum geliyorum onu götürüyorum hastaneye. Hastanede de sıra çok bekliyoruz zaten. Doktorlar da anlamıyor. Hemen diyor tahlil, tahlilde bazen bir şey de çıkmıyor. Sabahı ediyoruz. (Mustafa, 40 yaş)

Emek sürecinin örgütlenmesinde araçlar kimi zaman tarla sahiplerinden kimi zaman işçilerden kaynaklanan birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Araçların en sık karşılaştıkları sorunlardan birisi tarla sahiplerinin -hasat öncesi anlaşmalarına rağmen- başka araçlarla anlaşarak dayıbaşından işçi almaktan vazgeçmeleri olmaktadır. Üreticilerin hasat dönemi yaşadıkları kadar işçiye ihtiyaç duymaması araçların zor durumda kalmasına sebep olmaktadır (Görücü ve Demirbaş, 2013: 150). Araçlar bu tür sorunları ilişki ağlarının yardımıyla işçileri başka bir tarla sahibine yönlendirerek çözmeye çalışmaktadır:

Götürüyorsun mesela işçiyi, Viranşehir'den bindirdin, gittin. Adamla konuşmuşuz, kapısına getirmişiz. Adam diyor ki ben işçiyi aldım, sen başka yere ver. Ya kardeş ben Şanlıurfa'dan, Mardin'den, Cizre'den getiriyorsam seninle konuştuğum için getiriyorum. Ben bu işçiyi nereye götüreceğim? Burayı bilmiyorsam o adamlar perişan oluyor. Bana denk geldi. Gelmiş işçiler adamlar caymışlar, adamlar petrolerde duruyorlar, yollarda duruyorlar. Ben geldim aldım öyle insanlara iş buldum, iş verdim. Çok denk geldi bana öyle.(Mustafa, 40 yaş)

Aracılık geçmişisi daha uzun ve bölgedeki ilişki ağları daha güçlü olan araçlar bu tür sorunları daha hızlı bir şekilde çözebilme kabiliyetine sahiptirler:

Otuz beş senem geçmiş burada, buranın tüm köylerini tanıyorum. Tüm köylerin muhtarlarını tanıyorum. Ben sıkıştığım zaman muhtar bana iş bulur. İllaki köyde iş bulur. Bazen bir kişiye getiriyorum, o kişinin kayış attığı zaman veya bir çocuk terbiyesizlik yaptığı zaman ya da münakaşa olup adam seni kovduğu zaman başka bir yer gidebileceksin. (Hasan, 50 yaş)

Bu sorunun yanı sıra dayıbaşlarının en sık karşılaştıkları bir diğer sorun ise tarla sahiplerinin işçi yevmiyelerini geç ödemeleri ve hatta kimi zaman hiç ödememeleridir. Bu tür durumlarda da aracılar hukuksal bir sürece başvurmak yerine sorunu bölgedeki bağlantıları aracılığıyla çözmeye çalışmaktadırlar. Hukuksal sürecin işletilememesinin en önemli sebebi mevsimlik tarımda emek sürecinin çoğunlukla enformel bir şekilde örgütlenmesidir. Bu enformelliğin en önemli nedeni tarım araçlarının aracılık belgesi olmadan çalışmalarınıdır. Alandaki denetim eksikliği ve belgeli çalışan araçların tabi olduğu düzenlemeler haksız rekabete yol açmakta ve kayıtlı çalışmayı bırakın teşvik etmeyi cezalandırmaktadır (Görücü ve Demirbaş, 2013: 148). Alan araştırmasına katılan dayıbaşların sadece iki tanesinin aracılık belgesinin olması bu enformelliği kanıtlanmaktadır. Benzer şekilde Pikolo'nun (2018) araştırmasında araçların sadece yüzde 5'inin tarım iş aracı belgesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Mevzuatta yer almasına rağmen tarla sahibi, işçi ve dayıbaşı arasında imzalanması zorunlu olan iş sözleşmesi araçların belgesiz olmasından ötürü çoğunlukla yapılmamaktadır. Bu durum mevsimlik tarım işçilerini, çoğunlukla araçların ve işverenlerin tek taraflı belirlediği çalışma koşullarına uymak zorunda bırakmaktadır (Yıldırak vd., 2003: 43). Bundan dolayı sorunlar genellikle sosyal ilişkiler aracılığıyla çözülmeye çalışılmaktadır. Tarla sahiplerinin yevmiyeleri ödememesi hem işçileri hem de araçları mağdur etmektedir. Bu tür durumlarda aracılar işçilerin yevmiyelerini kendileri ödemekte ve bazen büyük borçların altına girmektedirler:

Benim bir arkadaşım var Burhan, geçen sene değil önceki sene Adana'ya işçi götürmüştü. 160 milyar! Patron vermedi. Mahkemeye verdi. Mahkeme hala devam ediyor. İki sene içinde milletin 160 milyar parasını ödedi. Hem de işçiler Suriyeli'dir. Adam dedi iki senedir eve gidemiyorum dışarıdayım, çalışıyorum. Çoluk çocuk memleketi bıraktı, gidemiyorlar ki! Artık çoluk çocuk ne yiyecek ne içecek? Büyük bir kumar oynuyoruz biz. Çok büyük bir risk. Her bir ekip 70-80 milyar. (Cafer, 38 yaş)

Mesela şurada muhtar var fındıkçı. Buranın da dernek başkanı. Mesela onda 30-40 tane işçim var. 100-150 milyarlık para var alacağım. Ama adam sağlam. Bir sıkıntı oldu mu adam tak el koysa ne yapacaksın? Hiçbir şey. Ben buradan memlekete gidemem. O parayı nereden getirirsen getir, o parayı cebinden ödeyeceksin. Ödedim de. Mesela Çilimli'de senet yaptığım insanlar var. İşçi parası için. Dört beş sene önce imzalanmış benim sandıkta duruyor. Paramızı istedik vermedi, adam rest çekti ne yaparsan yap parayı sana vermeyeceğim. Sonra aramıza girdi birileri, senet yaptık. Altı yedi senedir hala gönderiyor. Bankaya verdim falan ama hiçbir şey çıkmadı. Öyle, büyük sıkıntılar çekiyoruz. (Mustafa, 40 yaş)

Aracıların işçilere olan borçlarını ödeyememesi onların toplumsal saygınlıklarının aşındırarak bir durumdur. Tarım araçları, geldikleri bölgelerde yüksek statülü bireylerdirler. Fakat işgal ettikleri konumların biçimsel gerekliliklerini yerine getiremedikleri durumlarda statüleri -yani topluluk üyelerinin onlara yükledikleri anlamlar- zayıflayacaktır. Çünkü statü ile statüye sahip bireylerin gerçekleştirmeleri gereken performanslar paralel gitmek zorundadır. İşgal edilen statünün gereğini yerine getiremeyen toplumsal aktörler saygınlık kaybına uğrayacaklardır (Ceylan, 2011: 93). İşverenden işçilerin yevmiyelerini alamayan ama memleketine döndüğünde kendisini işçilerin paralarını borçlanarak da ödemek zorunda kalan bir aracı başına gelen bir olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Geçen sana bana bir grup geldi. Adamlar patronun işini yarım bırakıp gitti yirmi kişilerdi, yalvardım. Bu adamın işini bitirelim diye. Dediler biz para da istemiyoruz işi de bitirmiyoruz. Patronun ablası bunlara laf atmış birkaç bir şey demiş. İki-üç kişi ne kadar yalvardık, ikna edemedik. İşçiyi ikna edemedik, çalışmadı. Bana da dediler patrona da dediler biz para falan istemiyoruz. Onlar gittiler. Ben direkt hanımı aradım, hanım dedim iki tane inek bağlayalım dama onlar paralarını isterlerse ondan veririz. İki tane simental inek. Üç ay geçti aradan baktım adamlar üç beş kişi ihtiyar heyeti benim evime geldiler. Dediler kardeşim sen bu adamın parasını neden vermiyorsun? Dayıbaşı bilinmiş kişi o yüzden çamur ona çabuk yapışır, görünür yani. Dedim ben senin paramı ne zaman vermedim. Dediler bizim çocuklar, amca-oğulları seninle geldiler. Dedim arkadaş sen bana böyle böyle demedin mi? Evet dedim. Adam zarar etmedi mi o kadar kayısı çöpe gitmedi mi? Adama telefon ettik adam parayı göndermiyor. Orada çavuşun amcası dedi ona, sen haksızsın ama Mehmet sana para verir. Mehmet'i sıkıştırma. Amcamın oğlu geldi dedi ne kadar borcun var dedim yirmi sekiz milyar, iki milyar benim yirmi sekiz milyar onların. Önceden ben onlara iki milyar vermişim, kaldı yirmi altı milyar. Amcamın oğlu yedi buçuk milyar onlara çıkardı verdi. Ben de inekleri sattım o ineklerden dört milyar zarar ettim. Üç ay sonra da benim param geldi. Altı milyar zarar. (Cafer, 38 yaş)

Bir kişi veya ailenin ekonomik zenginliği güvenilir olma temelinde kurulduğu durumlarda, saygınlığı zedeleyecek, güveni aşındırarak performanslar sosyal ilişki ağlarının, ticaret ilişkilerinin ve diğer kaynaklara erişimlerin zayıflamasını da beraberinde getirecektir (Uskul ve Cross, 2019). Dolayısıyla araçların işçilere borçlu kalması ve bu borcu ödeyememesi durumu sosyal sermayelerini olumsuz yönde etkileyecek, yaşadıkları bölgelerdeki konumlarını/statülerini zedelenecek ve tüm bunların yanı sıra işçilerle arasındaki güven bağı aşınacak ve işçiler bir dahaki hasada onunla gelmek istemeyeceklerdir.

Aracılar, emek sürecinin düzenlenmesinde yürüttükleri faaliyetler karşılığında bir komisyon almaktadırlar. Aracıların yönetmelik gereği bu komisyonu işverenlerden almaları gerekmektedir. Fakat uygulamada aracılar bu komisyonu işçilerin yevmiyelerinden kesmektedirler. Pikolo'nun (2018) araştırmasında aracıcıların yüzde 69'unun komisyonu işçilerden kestiği tespit edilmiştir. Bu durumun en önemli sebebi alandaki aracıcıların sayısında yaşanan artış ve bununla birlikte hasat dönemi bölgeye gelen işçi sayısının yükselmesidir. Aracılar arasında dayanışmayı sağlayacak bir birliğin olmaması, aralarındaki rekabette hem kendilerinin hem de işçilerin hak kaybına uğramasına sebep olmaktadır. Zira aracıcılar komisyon ücretini hak sahibinden talep ettikleri durumda o tarla sahibinin başka bir aracıcıyla çalışacağını bilmektedirler:

Biz daha yol parası alamıyoruz, biz söyleyeceğiz bir de yevmiyeden yüzde on mu verecekler bize? Biz bunu söylersek ayağımızı basamayız bir daha buraya. (Hüseyin, 58 yaş)

Etmaz. Şimdi ben 8,5 lira (yevmiyenin yüzde 10'u) işçiden kesiyorum. Bu benim hakkım değil mevzuatta. Mal sahibi karşılamadığı zaman benim işçiden kesmem lazım. Yevmiye 10 milyon 2 milyon da dayıbaşı. Manisa'da öyle. Dayıbaşı varsa 33, yoksa 30 öyle açıklanıyor. İşçiden kesilmiyor. (Mehmet, 50 yaş)

Aracıların kendi aralarındaki rekabetten kaynaklı işçilerin yevmiyelerinin düşmesinin yanı sıra işveren tarafından sağlanan yol ve yemek parası gibi kazanılmış sosyal hakları da ellerinden alınmıştır. Eskiden bölgeye gelen işçilerin yol parasını ve yemeklerini tarla sahipleri karşılarken şu anda bu uygulama bölgede tamamen kalkmıştır:

Evet evet, bizim derken doğu kısmı yani 80'lerde işçiler geliyordu. O zaman işçilerin koşulları daha konforluydu. Mesela yol paralarını veriyorlardı gidiş geliş. İşveren tarafından karşılanıyordu o zamanlarda. Seksenlerde yani biz çocuktuk. '71 doğumluyum, demek ki seksenlerde dokuz yaşındayım, hatırlıyorum ben. Geliyorlardı, yol paralarını veriyorlardı, yemek erzaklarını kendileri getiriyorlardı, işveren sabah öğle akşam yemeklerini veriyorlardı. Ama şu an her şey kalktı. Her şey işçiye yüklendi. İşçiler kendi yemeklerini getiriyor. İşçiler çoğalınca böyle oldu. Mesela daha az gelirken işçinin kıymeti çoktu. (Ali, 48 yaş)

Eskiden işçi geliyor. Kaç paraya gelmiş 500 lira. Tık veriyordu işveren parayı. Artık onu kaldırdılar. Yemek veriyordu, kaldırdı. Eskiden yatak

falan da veriyordu, kaldırdı. On beş-yirmi yıl önce kaldırdı. Alaplı Çatak köyüne on sekiz yirmi işçi grubu indirdik köye, öyle sırayla. Orda on gün on beş gün çalışıyorlardı. Sen önce dedim ki ben orada dedim yol parasını vermezsen sana getirmeyeceğim. Tamam dedi vereceğim ama vermedi, vermediği için ben de işçi vermedim. Ama benim Urfalı, Cizreli arkadaşlarım verdi onlara işçi. Benim yerlerimi kaptı, ben vermedim işçi. Ben bu çevreye verdim işçi ama yol parası alacağım. Ama bir milyar ama iki milyar. Akçakoca'ya gittim, Kocaa-li'ye gittim. Oradan da iki milyar aldım. Günlük aslında 2 lira da yol parası vermeleri lazım ama yok, kalktı. (Hüseyin, 58 yaş)

Bölgedeki bağlantıları daha eski ve güçlü olan ve tarla sahipleriyle ilişkileri güvene dayanan dayıbaşılar uzun süre daha yol parası almış olmalarına rağmen son dönemde kendi aralarındaki rekabet onların da yol ve yemek parasından vazgeçmelerine sebep olmuştur:

Daha önceden alıyordum. İki senedir ben almıyorum. Bir patron dedi burayı karıştıran hep sensin dedi. Dedim işçinin yol parasını alırım ben. Adam dedi benim köyümden alamazsın, ben de dedim senin köyün de benden işçi almasın o zaman. Benim için hava hoş. Çünkü ben saçımı beyazlattım bu işte. Her türlü işçilik veriyorum. Ali'yi tanırsın, Diyarbakırlı. Gelirdi yol parası almazdı. Ben 30 yıldır buradayım, Ali yapma. Baktım başıma iş açacak. (Mehmet, 50 yaş)

Önceden yol parası veriliyordu mesela ama kaldırdılar. Dayıbaşıları arasındaki rekabet bunu kaldırdı. Dayıbaşıları arasında iş birliği olsa desek üreticiye 150 olacak, olur. Bu kadar dayıbaşı toplanıp gitse valiye dese neden 85,85 azdır dese. Ama demiyor. Mesela Nevşehir'de tüm bölgenin yevmiesini bir dayıbaşı bozdu. Çuvalcı yevmiesi vardı, şimdi onu da kaldırdılar, önceden vardı. (Salih, 33 yaş)

Aracılar işverenlerin istek ve dayatmalarına yönelik birlikte hareket etmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Fakat bu birlikteliğin sağlanamayacağına dair ortak bir düşünceyi de paylaşmaktadırlar. Alanda tarım araçları tarafından kurulmuş olan az sayıda da olsa örgütlenme deneyimleri mevcuttur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kurulmuş olan bu örgütlenmelerin büyük bir kısmı faaliyet göstermemekte, faal olanlarında üye sayılarının oldukça düşük olduğu bilinmektedir (Kalkınma Atölyesi, 2018: 130). Araştırmaya katılan dayıbaşıları da bir örgütlenme girişiminde bulunmuşlar fakat başarısız olmuşlardır:

Ben çok söyledim ama yapmadılar. Dayıbaşlarına dernek kuralım dedim. Abdulkadir Aksu döneminde. Ben de o zaman daha yeni evden ayrılmışım, iki sene onların lokanta parasını ödemedim. Milletvekiliydi. Cumayerine geldi. Adam dedi ki Hasan başkan olsun. Adamlar kabul etmedi. Ben de dedim ben olmayayım başkan, dernek kuralım, oy kullansınlar. Kim başkan olursa o olsun. Onu da kabul etmediler. Onu da ben kazanırdım, beni seviyordu çoğu. Adamlardan bazıları kabul etmedi. O zaman ben 25 milyon yevmiye yaptım. Katkıda bulduk o zaman. Ama kimse yanaşmıyor. (Hasan, 50 yaş)

Örgütlenme konusunda nakliye sektöründen tecrübeleri olan Salih (33 yaş) birlikte hareket etmenin önemini vurgulamaktadır:

Bütün dayı başları bir arada olursa çok güzel olur. Ben taşıma işi de yapıyorum. Kooperatif kurduk mesela orada güzel oluyor. Dernek gibi bir şey kursak, bölgelere ayırsak. Mesela şu dayıbaşının şu köy, şunun ki şu daha kolay olur. Sorunlar çözülür, aynı kooperatifteki gibi...Eski dayıbaşları bir araya gelme noktasında çekinik kalıyor biraz. Büyük grup getirenler. Aslında yapılırsa işverenin de işi çözülecek.” (Salih, 33 yaş)

Salih'in alıntısından şu da anlaşılmaktadır ki özellikle aracılık geçmişi ve bölgeyle bağları daha sağlam olan dayıbaşılar örgütlenme konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Çünkü bu dayıbaşılardan alandaki hakimiyetleri güçlü sosyal ilişkilerine dayanmaktadır. Fakat genç dayıbaşılardan sosyal sermayelerinin sınırlı olması alanda başarı şanslarını kısıtlamaktadır. Onlar da alanda var olabilmek ve güçlenebilmek için örgütlü hareket etmenin şanslarını artıracak bir strateji olduğunu düşünmektedirler.

Tarım İş Aracılarının Alanda Kullandığı Stratejiler

Her toplumsal alanda olduğu gibi mevsimlik tarım alanında da sermayelerinin dereceleri ve çapı birbirinden farklı olan failler bulunmaktadır. Failler kendi sermayeleri ve alanın sınırlılıkları çerçevesinde geliştirdikleri stratejilerle alanda var olmaya çalışmaktadırlar. Aracılar hem işçileri hem işverenleri kendileriyle çalışmaya ikna edebilmek, işçiler üzerinde tahakküm kurabilmek ve kendi aralarındaki rekabette öne çıkabilmek için çok çeşitli stratejiler geliştirmektedirler. Araştırma kapsamında aracılar tarafından kullanılan üç strateji öne çıkmaktadır: borçlandırma, işçi ziyaretleri ve işçi grupları arasında farklı komisyon uygulamaları.

Aracıların kullandığı stratejilerden birincisi borçlandırmadır. Mevsimlik işçiler ve araçlar arasında, işçileri araçlara bağımlı kılan bir borç ilişkisi söz konusudur. Mevsimlik tarım işçilerinin kazançları bir senelik geçim masraflarını karşılayamadığından dolayı, işçiler daha göç süreci öncesinde araçlara borçlanmaktadır. Bu durum emek gücünü satan işçilerin ilişkiden çıkış hakkını yok etmekte ve gezici mevsimlik tarım işçiliğinin 'özgür emek' formuna dönüşmesini engellemektedir. Kimi zaman göç edilen yerde işçilerin ihtiyacını -un, yağ, şeker, çay vb.- nakit paraya sahip olduğu için araçlar karşılamaktadır. Temel ihtiyaç harcamalarının yanı sıra çalışma ve barınma yerlerinde meydana gelen sağlık problemlerinin nakit giderleri de çoğunlukla araçlar tarafından karşılanmaktadır. Borçlandırma stratejisi işçilerin başka dayıbaşılarıyla anlaşmalarını engellediği gibi hasat döneminde de işçileri dayıbaşlarının verdiği her emri yerine getirmek zorunda bırakmaktadır. İşçilerin, tarım araçlarının bir daha kendileriyle çalışmayabileceğine dair duydukları korku onları hem araçlarla hem de tarla sahipleriyle aralarını iyi tutmaya mecbur kılmaktadır (Gürsoy, 2010: 53-58). İşçiler emek-gücü üzerindeki kontrollerini başkasına devrederek çalışma ilişkisini sonlandırma özgürlüğünden vazgeçmiş olmaktadır. Bu durum işçilerin kendi çalışma koşullarına etki edememe durumunu derinleştirmekte, işçinin emek-gücü karşılığı gösterdiği borcu almasıyla başka bir aracıyla veya başka bir yerde çalışması mümkün olmamaktadır (Çınar, 2012: 140). İşçilerle kurduğu borç ilişkisini bir dayıbaşı şu şekilde açıklıyor:

İşçiye de işsiz bırakmayacaksın. Memlekette de yardım edeceksin... Memlekette şimdi diyelim sen 6-7 kişisin, yağın şekerin yok, filanca dükkâna git ne ihtiyacın varsa al yazdır, fındıkta ben senin hesabından keserim derim. Ama o anda bakkala ben öderim aslında. O işçimi de mağdur etmem. O benim çavuşumsa yaz kış benden yiyebilir. (Mehmet, 50 yaş)

Fakat bu strateji özellikle ekonomik sermayesi güçlü olan dayıbaşılar tarafından daha sık kullanılmaktadır. Ekonomik sermayeleri çok güçlü olmayan araçlar bu stratejiye çok başvurmamaktadırlar:

Doğrudur, şimdi bazı yerlerde bazı dayıbaşları böyle yapıyor diyebilirim. Servet kadar para dağıtıyor işçi bağlamak için. Ama bende böyle bir şey yok, olmadığı için yok. (Ali, 48 yaş)

Dayıbaşılar özellikle uzun süredir kendileriyle çalışan ve güvindikleri işçilerle borç ilişkisine girmektedirler. Böylelikle bu işçilerin bir sonraki hasada kendileriyle gelmesini garanti altına almaktadırlar. Her ne kadar işçiler araçlara bağımlı olsa da araçlar da hem deneyimli işçilerle çalışmak istemekte hem de kendisine sorun çıkarmayacak işçileri tercih etmektedirler:

Tabi canım destek oluyoruz. Bakkala biz kefil oluyoruz. Diyelim ki adam başı ne alabilirse ay ay, o vermediği zaman biz veriyoruz. Yani yardımcı oluyoruz. Tanışmışsak yapıyoruz. Ama yabancıysa yapmıyoruz. Mesela diyor ki adam ben seninle geliyorum, arkasından da borç istiyor. Onu veriyoruz. Kimi zaman onu veriyorsun ama gelmiyor. Mesela şu an benim yaklaşık beş bin dört yüz lira param var işçilerde. Geleceğim dedi para aldı ama gelmedi. (Mustafa, 40 yaş)

Aracıların işçileri kendilerine bağlamak için kullandığı diğer bir strateji de işçi ziyaretleridir. Tarım araçları hasat döneminde günlük rutinlerindeki en önemli payı işçi ziyaretleri kaplamaktadır. Araçlar mesai bitimi sonrası her akşam en az iki, üç ev ziyareti gerçekleştirilmektedirler:

Şu anda mesela araba burada sürekli oğlumla hareket halindeyiz, sorun olsun olmasın bir grubu en az iki günde veya üç günde ulaşıyorum. Görürüm, hâl hatırlarım soruyorum. Bu da gece vaktine denk geliyor, çünkü gündüz işte. Moral bakımından olsun, sorunları oluyor bazen de. Az önce de dedim ya bu yıl sorunsuz bir gün geçmedi. (Ali, 48 yaş)

Hani çok geziyoruz ya. Bir grubun yanına giderken elim boş gitmiyorum. Fanta götürüyorum. Patrona da götürüyorum. Benim bir ahlakım var. Bizi bırakmak istemiyorlar. Bizim yanımızda kal diyorlar ama biz kalamıyoruz. (Hasan, 50 yaş)

Aracılar daha çok çalışmalarından memnun oldukları işçileri ziyaret ederek, bir sonraki hasatta işçilerin yine kendisiyle gelmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Araçlar işçilerin bu tür ziyaretlerden çok memnun olduklarını, kendilerini bir 'baba' yerine koyduklarını belirtmektedirler. Bu noktada araçlar ve işçiler arasında 'paternalistik' bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Sennett'in de (2011: 62) belirttiği gibi paternalistik ilişki ağında egemenlik erkeklerin babalık rollerine -koruyucu, güçlü kişi- dayanır. Baba ve patron arasında kurulan simgesel ilişki, patronun işçilerin iş disiplini ve itaati üzerindeki etkisini artırabilir. Fakat bu ilişkide güçlü olanın, tabi olana yönelik sevgisi sahte bir sevgidir. "Paternalist otoriteler, kendilerine bağımlı olanlara karşı sahte bir sevgi gösterirler. Sahte

bir sevgi çünkü lider kendisine bağımlı olanların bakımını kendisinin çıkarlarına hizmet ettikleri sürece üstlenir... Paternalist bir otorite kendisine bağımlı olanlara kendi kaynaklarını bir lütuf gibi sunar. Bu lütfun koşullarıysa tümüyle kendi denetimindedir.” (Sennett, 2011: 88-89). Mehmet’in (50 yaş) ve Mustafa’nın (40 yaş) anlatılarında bu paternalistik ilişkinin izini sürmek mümkündür:

Şu var, bir işçi benim yanımda çalıştığı zaman; bir çay içeceksin mesela lokantada, hastanede bütün masrafları bana ait. Sen hasta olduğun zaman doktora götürürüm, yemeğini yediririm, hastaneye götürürüm beş lira da almam. Neresi olursa olsun hastaneye götürürüm. Bu benim insanlık görevimdir. Kahvede oturacağıma işçilerimle ilgilenirim. İşçi gitti diyelim sen ürün sahibisin, paran yarısı hazır yarısı yok, ya da üç kağıtçısın ister para ver ister verme o işçiyi ilgilendirmez. O işçinin tüm parasını ben veririm. Bir lirasını bırakmam, ekstra yolda masraflarına bahşiş gibi yine atarım. Neden biliyor musun? İki, üç sene ileriye düşüneceksin. (Mehmet, 50 yaş)

Kendi arabamla geliyorum. Şu anda da arabasız ben duramam. Adam arıyor diyor ben hastayım. Gidiyorum dağdaki köyden alıyorum getiriyorum. Arıyor diyor kavga ettik, gidiyorum. Gece ikilere kadar biz uyuyamıyoruz... Kazanıyoruz doğru ama parasından, hastasından, olayından, kavgasından hep biz sorumluyuz... Ticaret bu. Ticaretin her şeyi risktir ama bu kendi başına bir risk. Çok zarar görüyoruz, maddi manevi. Mazotu var, hastaneye getir götür var, işçiler bana kola getir bana tavuk getir der hepsini yaparız para almamız. (Mustafa, 40 yaş)

İşçilerin bu tutumlarının -dayıbaşılara ‘baba’ figürü olarak yaklaşmaları ve onlara bir saygınlık atfetmelerinin- bir ‘yatırım stratejisi’ olabileceği düşüncesini ihtimal dışı bırakmamak gerekir. İşçilerin, ‘tabi/hükmedilen’ bir toplumsal kategori olarak otorite ve disiplin figürü olan araçılara bir ‘hürmet’ gösterisinde bulunarak sonraki hasat dönemlerinde de aynı aracıyla gelmek için rol yapıyor olabilecekleri gerçeği göz ardı edilmemelidir. Çünkü Scott’ın da (1995) ileri sürdüğü gibi ‘tabi’ toplumsal kesimler, yerleşik tahakküm yapılarının egemen olduğu durumlarda, hürmet ritüellerini ortaya koyma konusunda toplumsallaşmışlardır. Tabi toplumsal kesimler, egemen kesimlerle kamusal alanda girdikleri ilişkilerde ihtiyatlılık, korku ve göze girme isteklerinden dolayı davranışlarını sıklıkla egemenlerin beklentileri çerçevesinde şekillendirmektedir. Kamusal alanda, herkesin gözü önünde gerçekleşen bu davranış kalıplarını ‘kamusal senaryo’ olarak adlandıran Scott (1995) alt grupların hayatta kalma stratejisi olarak rol yapma davranışının kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Fakat tabiyetin inandırıcı bir

alçak gönüllülük ve hürmet gösterisi gerektirdiği ölçüde, tahakkümünde inandırıcı bir üstünlük ve kibirlilik gösterisi sergilemesi gerekmektedir. Mevsimlik tarım işçileri ve araçlar arasındaki bu kamusal senaryoda işçilerin davranışları kadar araçların davranışları da kendilerinden beklenen üstünlükler çerçevesinde şekillenmektedir.

Borçlandırma ve işçi ziyaretlerinin yanı sıra araçların işçileri kendisine bağlama konusunda kullandığı bir diğer strateji ise işçi grupları arasında farklı komisyon yüzdelikleri uygulamaktır. Araçlar, kendisiyle uzun süredir çalışan, güvendiği ya da akrabası olan işçi gruplarından daha az yüzdelik almaktadırlar. Araçlar komisyon ücretlerinin eskiden daha yüksek olduğunu ama gittikçe düştüğünü şu şekilde ifade ediyorlar:

O yüzde 10 eskidendi. Şimdi beş. Çavuş şimdi geliyor ailesi ile birlikte. Zaten on kişi falan oluyorlar, diyor benim ailemden yüzde 10 almayacaksın. Yabancıdan alıyoruz. O da yüzde 5 falan yapıyor. Ben de yabancıya diyorum zaten yüzde 10 ben almasam sizi götürmem. Kiminle giderseniz gidin. Ama gidiyorlar beş altı gün sonra yine bana dönüyorlar. İş bulamıyorlar. (Hasan, 50 yaş)

Evet şu anda öyledir. yüzde 10, yüzde 7 bazen hep böyle dört dörtlük olmuyor. Mesela senden memnun kalıyorum, sen de benden memnun kaldın, hepsini almıyorum. Çünkü senden memnun oluyorum, çalışmasından karşılıklı işverenle de memnun kaldıkları zaman diyorum sen de benden faydalanan hepsini dört dörtlük almıyorum. yüzde 5 alıyorum misal. Diyorum helal olsun benim hakkım sana. Bu tarz şeyleri de yaptığım oluyor. (Ali, 48 yaş)

İşçiler arası iletişim kanalları da kimi zaman dayıbaşların daha düşük komisyon almalarına neden olabilmektedir:

Fındıkta da biz tam alırsak 8,5 lira almamız gerekir. Ya 6,5 ya da 7 alacağım. 7'yi zaten geçmez. Ben öyle anlaştım. Bazı dayıbaşları, hani Hüseyin var ya, öbürkü sene beni çağırdı. Senin aşçı benim aşçıya söylemiş, bizim dayıbaşı 5 lira alıyor demiş. O zaman 6,5 lira falandı. Ya dedim ben hiç almayacaktım, sana ne? Zarar edecek olan benim. Baktım çekti gitti. Ne alacağım sana ne? Sana mı düştü? (Ahmet, 52 yaş)

İşçilerden alınan komisyon yüzdelerinin düşmesinin en önemli sebebi alandaki dayıbaşların sayısının çoğalması, dolayısıyla aralarındaki rekabetin artmasıdır. Bu durum kimi zaman işçilerin de aracılarda pazarlık etme kapasitelerini artırmaktadır. Mevsimlik tarım işçilik deneyimi daha eski olan işçi grupları aracılara daha az komisyon vermek için daha güçlü pazarlık edebilmektedirler. Bununla birlikte, dayıbaşların komisyon ücretlerinin düşme sebepleri arasında kimi zaman başka kişilerle kurdukları ortaklıklar da bulunmaktadır. Dayıbaşları, birlikte çalıştıkları işçiler ile kurdukları iş ilişkisini koruyabilmek için işçilere hasat dönemi boyunca iş bulma güvencesi vermektedir. Fakat aracılardan birbirleri arasındaki rekabet ve alandaki emek-gücü arzının fazlalığı kimi zaman aracılardan işçi gruplarına iş bulmalarını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple aracılardan kimi zaman bölgede önde gelen kişiler ve muhtarlarla ortaklık kurarak aldıkları komisyonu paylaşmaktadırlar. Aracılar işçilerle kurdukları güven ilişkisinin zedelenmemesi için ekonomik kazançlarını paylaşmayı göze almaktadırlar. Zira zedelenen güven ilişkisi aracılardan işçilerle olan ilişkisini zayıflatacak ve bu büyük bir hızla alandaki diğer aktörler tarafından duyulacaktır:

Şimdi benim çavuşum geldi. İki, üç tane grup yapabiliyor. Birine gidip diyor ki ben senin ortağın olarak geleyim. Öyle anlaşıyor, ortak oluyor. Ama doğru bir iş değil. Getirip işçileri burada başkasına ver, doğru değil. Benimle geliyor diyelim ki, adam sana diyor benim grubum çok. Ortaklık yapalım diyor. Yüzde 5'e ortaklık oluyor. Çoğu geliyor iş bulmak için muhtarla, patronlarla ortaklık yapıyorlar. İki üç bin muhtarlara veriyorlar. Muhtar onlara yer veriyor. (Hasan, 50 yaş)

Bunun yanı sıra tarım iş aracıları kendileri arasında da ortaklık geliştirmektedirler. Bu ilişki komisyon paylaşımı üzerinden kurgulandığı gibi arkadaşlık ilişkisi çerçevesinde herhangi bir ücret almadan da gerçekleşebilmektedir:

Bazen çalışacak yer bulamadığımızda başka dayı başları ile de birlikte çalıştığımız oluyor. O zaman ihtiyaç olduğunda yüzde 5-yüzde 5 paylaşıyoruz. (Orhan, 29 yaş)

Valla karşılıksız yardım etmiyor bazıları. Diyorlar yarısını alacağım. Almazsa yardımcı olmuyor. Mesela Aktaş'taki arkadaş falan değil de diğerlerine desek benim çavuşumu yerleştir. Yarısını almadan yerleştirmez. (Ahmet, 52 yaş)

Aralarında akrabalık ilişkisi olan ya da alanda uzun süredir birbirlerini tanıyan aracılar komisyon ücreti almadan da birbirlerine yardım edebilmektedirler:

Kızılüzüm'de bir üretici vardı. Adama söz vermiştim işçi için. Adamın da yirmi bir ton fındığı var. Bizim işçilerinde işi bitmedi, oraya geçemedi. Dedim böyle böyle. Adam dedi ya Cafer ben sana güvendim, sen beni perişan ettin. Dedim dur abi ben sağa sola bir bakayım, sana haber edeyim. Mustafa'yı aradım yok, öbür adamı aradım yok. Kayınpederim o da dayıbaşı, telefon etti Yığılca'dan. Dedi işçiler 17-18 gün çalıştı boşa çıktı sende iş yok mu? Dedim var. Dedi ortaklaşa istersen verelim. Dedim niye ortaklaşa verelim, senin işçin getir. Adam da memnun oldu bu da memnun oldu ben de memnun oldum. Her üçümüzün de işini gördük. (Cafer, 38 yaş)

Mesela Mehmet beni aradı dedi Mustafa vallahi bu sene benim işim bozuldu. Dört - beş tane patron vardı bana söz veren, caydılar. Ben işçiye söz verdim. Ben nereye gideceğim, bana yardımcı olabilir misin? Dedim bana bir iki gün müsaade et. Ben on gün önceden geliyorum, işçi mağdur olmasın diye. Bir arkadaşla görüştüm dedim Mehmet işçini getir, işçi on gündür çalışıyor. (Mustafa, 40 yaş)

Sonuç ve değerlendirme kısmına geçmeden önce araştırma çerçevesinde elde edilen bulguların kısa bir değerlendirmesini yapmak yararlı olacaktır. Araştırmaya katılan aracılardan hepsi ilk olarak mevsimlik işçi olarak fındık hasadına gelmişler ve bir iki sene içinde kendi işçi gruplarını oluşturarak aracılık yapmaya başlamışlardır. Bugünle kıyaslandığında o dönemde bölgede daha az aracı ve işçi olması, 'alan'a girişin günümüze göre daha kolay olmasını sağlamış ve katılımcıları aracılık yapabilecekleri konusunda cesaretlendirmiştir. İşçilikten aracılığa geçişi hızlandıran bir başka faktör de işçilik sürecinde kendilerini getiren aracılardan onların haklarını savunmamaları ve mağduriyet yaşamalarıdır.

Aracılardan emek sürecinin düzenlenmesi noktasında kimi zaman işçiler ve işverenlerden kaynaklı sorunları çözmek durumunda kalmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçiliğinin enformel yapısından dolayı aracılardan sorunlarını çoğunluklu enformel bir biçimde kendi sosyal sermayelerini kullanarak çözmeye çalışmaktadırlar. Emek sürecinin örgütlenmesinde aracılardan arası rekabet işçilerin yol ve yemek parası gibi eskiden var olan haklarının ellerinden alınmasına sebep olmuştur. Her ne kadar aracılardan bir araya gelerek işçilerin hak kayıplarını engelleyebileceklerini düşünseler de örgütlenmeyi başaramamışlardır.

Aracılardan birlikte çalıştıkları işçiler üzerinde tahakküm kurabilmek ve bir sonraki sene de işçilerin kendileriyle gelmelerini sağlayabilmek için çeşitli stratejiler kullanmaktadırlar. Araştırma kapsamında tespit edilen aracı stratejileri; borçlandırma, çalışmasından memnun kalınan işçi gruplarının ziyareti ve yine memnun kalınan işçi gruplarından daha az komisyon alınmasıdır.

Sonuç

Türkiye’de mevsimlik gezici tarım işçiliğinin enformel bir biçimde örgütlenmesi ve devletin düzenleyici fonksiyonlarının yetersizliği alanda aracılardan toplumsal bir aktör olarak öne çıkmasındaki en önemli faktördür. İşçi ve işverenler arasındaki her türlü ilişkinin düzenlenmesinden sorumlu olan aracılardan bu sorumluluklarını alanda geliştirmiş oldukları sosyal ilişkiler ve bağlantılar üzerinden yerine getirmektedirler. Siyasi iktidarlar her ne kadar aracılık faaliyetlerini kayıt altına alma yönünde bir irade gösterse de aracılardan çok küçük bir oranı aracılık sertifikasına sahiptir. Aracılık faaliyetlerinin enformelliği hem tarla sahiplerinin hem de aracılardan lehine işlemektedir. Bu durumdan en fazla olumsuz etkilenen toplumsal kesim işçiler olmaktadır. Zaten çok düşük yevmiyelerle çalışan işçiler, yevmiyelerinin belirli bir yüzdesini aracılara vermektedirler. Fakat mevzuatta aracılardan işçi ve işveren arasında bir sözleşme yapmak ve komisyonlarını tarla sahiplerinden almak zorundadırlar. Alanda devletin regülasyonlarının artması hem aracılardan hem de tarla sahiplerinin sorumluluklarını arttıracaktır.

Aracılardan işçilerle kurmuş oldukları ilişkiler daha çok akrabalık, hemşerilik üzerinden gerçekleşmekte, ayrıca aracılardan ve işçiler arasında çoğunlukla bir borç ilişkisi kurulmaktadır. Bu ilişkiler işçilerin özgür bir şekilde aracılardan ve tarla sahipleriyle ilişki kurmalarını engellemekte, en temel hak ve özgürlüklerini ellerinden almakta ve işçileri aracılara bağımlı hale getirmektedir. İşçilerin hak kayıpları sadece bununla sınırlı değildir. Mevsimlik tarım işçiliğinin özellikle 1980’li yıllarla birlikte daha da kitlesel bir hale gelmesi alandaki işçi ve aracı sayısının artmasına sebep olmuştur. Aracılardan alandaki mücadelelerinde kullandıkları birçok strateji ve taktik de işçilerin hak kaybına uğramasına sebep olmuştur. Aracılardan daha fazla tarla sahibini kendilerine bağlayabilmek ve alana daha fazla işçi getirebilmek için tarla sahiplerinin birçok dayatmalarını kabul etmek zorunda kalmışlar ve bu da işçilere olumsuz bir şekilde yansımıştır.

Aracılardan arası rekabette sosyal sermayesi daha güçlü olanlar alanda daha hegemonik pozisyonadırlar. Daha çok ilişki ve bağlantıya sahip olmak alanda karşılaşılacak kriz durumlarının çözümünde olduğu kadar bir sonraki hasat dönemi için de hem işçilerle hem de tarla sahipleriyle çalışmayı garantilemek anlamına gelmektedir. Hem işçilerin hem de işverenlerin kendi aralarındaki iletişim ağları onları daha güvenilir ve daha saygın aracılara yöneltmektedir. Bu süreç alanda sosyal sermayesi güçlü olan aracılardan daha da güçlenmesini sağlarken henüz yeterli sermaye elde edememiş olan tarım aracılardan güçlenmesini engellemiştir. Aracılardan kendi aralarındaki rekabetin yanı sıra işverenler ile yaşadıkları problemlerin çözümü ve işçilerin hak kayıplarının engellenmesinde örgütsel bir yapının kurulması oldukça önemlidir. İşçilerin kendi öz örgütlenmelerini de kurmaları hem işverenlere hem de aracılara olan bağımlılıklarını azaltacağı için oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Akbıyık, N. (2008) "Türkiye'de Tarım Kesiminde İşgücü Piyasalarının Yapısı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 24, 220-237.
- Baş, B. (2019) Türkiye'de Tarımsal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçiliği: Adana Örneği, yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bourdieu, P. (1986) *The Forms of Capital*. J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press, 15-29.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2014) *Düşünsel Bir Antropoloji için Cevaplar* (çev. N. Ökten) İstanbul: İletişim.
- Bourdieu, P. (2016) *Sosyoloji Meseleleri* (çev. F. Öztürk), Ankara: Heretik.
- Bulut, E. (2013) Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam ve Çalışma Koşullarına İlişkin Bir Saha Araştırması: Kocaeli Örneği, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ceylan, T. (2011) "Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15,1, 89-104.
- Çetinkaya, Ö. (2008) Farm Labor Intermediaries in Seasonal Agricultural Work in Adana- Çukurova, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ, Ankara.
- Çınar, S. ve Kuvvet, L. (2011) Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Çınar, S. (2012) Bağımlı Çalışma İlişkileri Kapsamında Mevsimlik Tarım İşçilerinin Malatya Örneği Üzerinden Analizi, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, S. ve Kuvvet, L. (2015) "Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri", *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 10, 38, 23-33.
- Divana, M. (2018) Mevsimlik Tarımsal Üretimde Çalışma İlişkileri Düzenleyicisi Olarak Tarım Araçları, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Düzce Üniversitesi. (2018) Düzce Fındık Çalıştayı Sonuç Raporu https://www.duzcetb.org.tr/Dosyalar/duzce-findik-calistayi-2018_40172976268.pdf (23.04.2020)
- Geçgin, E. (2009) "Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1,1, 3-35.
- Görücü, İ., Demirbaş, M. (2013) "Türkiye'de Tarım Aracılığı: Uygulama, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6,12, 133-153.
- Gürsoy, Ö. B. (2010) "Bir Yaşam Biçimi Olarak Dışlanma: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçileri" *Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları* (der. A. Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları, 65-33.
- Kalkınma Atölyesi (2016) *Bereketli Topraklar, Zehir Gibi Yaşamlar / Suriyeli Göçmen Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri Adana Ovası Mevcut Durum Araştırma Raporu*, Ankara.
- Kalkınma Atölyesi (2018) *'Bir Yevmiye, Bir Yevmiyedir...! Tarım Araçları ve Türkiye'de Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği Raporu*, Ankara.
- Kalkınma Atölyesi (2020) *Türkiye'de Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalıştığı Başlıca İller, Ürünler, Aylar ve COVID 19 Pandemisinin Mevcut Durumu- 7 Nisan 2020 tarihi itibarıyla*, Ankara
- Kalkınma Merkezi Derneği (2020) *Zorunlu Göç ve Diyarbakır*, Kalkınma Merkezi Derneği: İstanbul.
- Karacan, A. R. (1991) *Tarım Kesiminde Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları, Ücret Sistemleri ve Çalışanların Sosyal Güvenlikleri Üzerine Bir Araştırma: Manisa Örneği*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Köymen, O. (2008) *Kapitalizm ve Köylülük Ağalar, Üretenler, Patronlar*. Ankara: Yordam.

- Kusadokoro, M., Takeshi M. ve Ufuk, G. (2016) "Networks and Intermediaries in Seasonal Agricultural Labor Markets in Turkey", *International Journal of Food and Agricultural Economics*, 4, 2, 51-67.
- Mevsimlik Tarım İşçileri ile İlgili 2017/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi (T.C. Resmi Gazete, 19 Nisan 2017, sayı 30043).
- Mevsimlik İşçi Göçü İletişim Ağı (2012) Tarımda Mevsimlik İşçi Göçü Türkiye Durum Özeti. İstanbul: Friedrich-Ebert-Stiftung Vakfı.
- Özbekmezci, Ş. ve Sare S. (2004) "Çukurova Yöresindeki Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yerleşim Dokuları ve Yaşam Üniteleri", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19, 4, 375-391.
- Pikolo Derneği (2018) Tarım Aracısı Profil Çalışması, [http://www.pikolo.org/assets/raporlar/tarim-is-aracilarinin-veri-tabaninin-olusturulmasi-ve-farkindalik-olusturma-yontemi-ile-cocuk-isciliginin-sonlandirilmasi-projesi-\(kisa-rapor\).pdf](http://www.pikolo.org/assets/raporlar/tarim-is-aracilarinin-veri-tabaninin-olusturulmasi-ve-farkindalik-olusturma-yontemi-ile-cocuk-isciliginin-sonlandirilmasi-projesi-(kisa-rapor).pdf) (20.04.2020)
- Scott, J. (1995) *Tahakküm ve Direniş Sanatları Gizli Senaryolar* (çev. A. Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Semerci, P. U., Erdoğan, E. ve Kavak, S. (2014) *Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014 Araştırma Raporu*, Hayata Destek Derneği.
- Semerci, P. U. ve Erdoğan, E. (2017) *Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum, Adana'da (Mevsimlik Gezici) Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının Çocuğun İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sennett, R. (2011) *Otorite* (çev. K. Durand) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği (T.C. Resmi Gazete, 27 Mayıs 2010, sayı:27593).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2015) Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. ANKARA.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1998) İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İhtüzüğün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. ANKARA
- Toprak Mahsülleri Ofisi (2019) 2018 Yılı Fındık Sektörü Raporu. <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/findiksektorraporu2018.pdf>. (20.04.2020)
- Uskul, A. K. ve Cross, S. E. (2019) "The Social and Cultural Psychology of Honour: What We Have Learned from Researching Honour in Turkey", *European Review of Social Psychology*, 30,1, 39-73.
- Ünalın, T., Çelik, A. B ve Kurban, D. (2008) "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun, Mevzuat ve Uygulama", *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası içinde* (der. Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, A. B., Ünalın, T. ve Aker, A. T.), İstanbul: TESEV, 92-71.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E. ve Kılıç, M. (2003) *Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*, Ankara: Tarım-İş.
- Yılmaz, Ç. (2020) "Fındık Tarımında Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Dışlanma Süreçleri", *Sosyoloji ve Psikoloji Araştırmaları* (der. C. Aslan ve İ. Sanbek), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 45-62.